

Vrijheid is verdacht

Louis van den Hengel

In de rubriek Klassiekers gaat AGORA in op boeken die niet vers van de pers komen, maar nog steeds uiterst relevant zijn. Deze keer 'La volonté de savoir' (1976) van Michel Foucault.

In zijn pamflet 'Tegen de islamisering van onze cultuur' uit 1997 stelde Pim Fortuyn onomwonden dat de islam een bedreiging vormt voor de seksuele vrijheid en de emancipatie van vrouwen en homo's in de westerse wereld. Indertijd veroorzaakte dit opschudding, maar tegenwoordig wordt seksualiteit routinematig ingezet als onderdeel van een neo-nationalistische, anti-islamitische en rechts-populistische politiek. De westerse 'liberalisering' van de seksualiteit is met een verontrustend gemak ingelijfd in de normen en idealen rondom burgerschap in Europa en daarbuiten. Seksuele vrijheid wordt daarbij voorgesteld als de kern van 'onze' moderne westerse identiteit en geldt als lakmoesproef voor de integratie van minderheden, met name moslims. Het feit dat in Nederland homotolerantie onderdeel uitmaakt van het inburgeringsexamen is hiervan slechts één voorbeeld.

Seksuele vrijheid wordt voorgesteld als de kern van 'onze' moderne westerse identiteit

Het verband tussen seksuele vrijheid, identiteit en moderniteit is echter lang niet zo vanzelfsprekend als wordt verondersteld. Dat is althans één van de lessen van 'La volonté de savoir' van de Franse filosoof Michel Foucault. De studie verscheen in 1976 in de nadagen van de seksuele revolutie en kan worden gelezen als de filosofische genadeslag voor de heersende ideeën over seksuele vrijheid in die tijd. Het boek is het bekendst geworden door de kritiek op wat Foucault de 'repressiehypothese' noemt. Dit is de gangbare gedachte dat seksualiteit in de westerse cultuur eeuwenlang is onderdrukt onder een regime van preutsheid en afkeuring waarvan we ons zouden moeten bevrijden. Foucault vecht deze veronderstelling aan, niet omdat ze historisch onjuist is, maar omdat hij het idee van onderdrukking zelf beschouwt als het effect van de 'wil tot weten' rond de seksualiteit waaraan het boek zijn titel ontleent. Hij wijst op de 'explosie' aan culturele en wetenschappelijke vertogen waarin sinds de negentiende eeuw seks juist centraal staat. Deze vertogen stellen de seksualiteit voor als de 'waarheid' van de moderne mens waarover wel gesproken moet worden.

De vraag, aldus Foucault, is daarom niet waarom we worden onderdrukt, maar waarom we zo graag beweren dat we worden

onderdrukt. Is het openlijk spreken over onze intieme verlangens echt bevrijdend of is het juist een middel om steeds meer greep en toezicht te krijgen op de seksualiteit? Voor Foucault is het laatste het geval. Hoe meer we opbiechten over seks, hoe meer macht we toekennen aan de instituties die het seksuele leven beheersen. Of het nu gaat om een overheid die de seksuele volksgezondheid op peil wil houden of om een consumptiemaatschappij waarin 'sex sells', het vrijuit spreken over seksualiteit wordt gedreven door politieke, medische en economische belangen. Tegelijkertijd maakt dit spreken echter ook de articulatie van een seksuele identiteit mogelijk, bijvoorbeeld door individuen de gelegenheid te geven zich te identificeren als homo- of heteroseksueel. Bevrijding en onderdrukking zijn daarom niet aan elkaar tegengesteld in Foucaults perspectief. Integendeel, seksuele 'bevrijding' is één van de vormen waarin seksualiteit – en identiteit – in de moderne samenleving wordt geproduceerd en gereguleerd.

'La volonté de savoir' was de kroon op het werk van een van de toonaangevende intellectuelen van de jaren zeventig, het lijfboek van de linkse homobewegingen in de jaren tachtig en de belangrijkste inspiratiebron voor de 'queertheory' in de jaren negentig. Ook vandaag de dag is de kritische waarde ervan nog springlevend. De 'repressiehypothese' heeft immers nog niet aan populariteit ingeboet, al hebben de noties van bevrijding en onderdrukking zich verplaatst naar het publieke debat over de islam. Foucaults werk laat zien dat dit debat in de verkeerde termen wordt gesteld. In plaats van aan te nemen dat 'zij' in een cultuur van seksuele onderdrukking leven, zouden we ons eerder moeten afvragen waarom 'wij' zo graag geloven in het idee van seksuele bevrijding. Pas dan zullen we leren om op nieuwe manieren na te denken over de verstremgeling van lichaam en macht, lust en kennis, en over de ongrijpbare waarheid van het seksueel verlangen.

Louis van den Hengel (l.vandenhengel@maastrichtuniversity.nl) is docent en onderzoeker bij het Centrum voor Gender en Diversiteit en de afdeling Letteren en Kunst van de Universiteit Maastricht.